

A LENGYEL NÉPI MŰVÉSZET

Népünk művészetének kezdete még a történelem előtti idők homályos elejére vész, értjük azt a kort, amikor a hajdani polónok még pogány hitükben a négyarcú bálványt, „Swiatowid“-ot és más hasonló pogány istenségeket tisztelték.

A sok mindenféle, még napjainkig élő népi legenda-hiedelem, babona és változatos népszokás körülbelül megfelel a néhai pogány vallás emlékeinek. Mellette a mai népi ornamentika, noha legtöbbször már nélkülözi egykori szimbolikus értelmét, ugyancsak ebből az ősi időkből származik és jellegzetesen megnyilvánul díszítőművésztünk minden ágában. Nyomai felismerhetők a faépiteltekben, a faragásokban, a bútortárolók és apróbb használati tárgyakon éppúgy, mint a keramikában vagy a napi festészetben (érte az üvegtépeket, dobozokat vagy a hímes tojásokat). Megnyilvánul a fémzésekben és szöttekben vagy a papírból kivágott ékítményekben, az ú. n. „wycinanki“-ban.

Lengyelország 966-ban vette fel a kereszténységet, ennek megfelelően már a X-ik században kapcsolódott a Nyugat kultúrájába. Ámde a nép még a kereszténységben belül is soká megtartotta a maga hagyományait. Itt az ősi elem nem pusztult el olyan könnyen, mint a felsőbb osztályokban, nem is engedett a Nyugat felől jövő új áramlatoknak, nem érintette ezt az olasz vagy német hatás, így azután a nép lelke a nemzet kincstára lett, ahol az ősi elemek híven, romlatlanul, lehetőleg tiszta állapotban maradtak reánk.

Tudjuk, hogy a képzőművészetek története, mint rendszeres külön tudomány, még aránylag új ága a történelmi tudománynak. Tulajdonképpen csak J. J. Winckelmannal kezdődik, de még inkább csak a XVIII. század második felétől indul meg. Nálunk téren útrőrének mondható St. Potocki lengyel nyelven 1815-ben kiadott könyve ezzel a címmel: A régiak művészetéről, avagy a lengyel Winckelmann. Mindemellett a népi művészet emlékeit az egész művelt világon

csak a XVIII. század romanticizmusa kezdte komolyan értékelni. Így történt nálunk Lengyelországban is. A munka eleinte csak a népdalok szövegeinek, majd dalmalainak gyűjtésével indult meg, azután jegyezni kezdték a nép legendáit, de a népi művészet emlékeinek komoly gyűjtésére még a lelkesedés közepete is, igazában csak az elmúlt század második felében került sor.

Ilyen körülmények közt érthető, hogy a mai kutatás a népi művészet eredetéről és fejlődéséről, vagy az öröklött plasztika kérdéséről semmit vagy talán csak igen keveset tud mondani, hiszen már a világháború előtti évekből is aránylag csekély számú ilyen emlékünknél látható. Ezenfelül a világháború rettenetes vihára Javarészt itt dühöngött és legtovább tartott nálunk, mert tulajdonképpen csak 1920-ban zárult a szovjet elleni harcokkal. Ezekben a zord időkben ismét elpusztult egy csomó régi emlék, főleg a régi népi faépitkezésnek addig megélt sok tanuja pusztult el örökre. Alig maradt itt-ott valami töredék, talán egy-egy falusi templom vagy rutén „cerkiew“-nek faragott, sajnos alig a XVI. századból való faoltaja. Általában az e nemű építkezés terén alig van valami a XVII. századnál régebb népi emlékmű, még ipari apróbb tárgyai is alig terjednek tovább a XVIII. századnál.

És még egy körülményről nem szabad megfeledkeznünk. Nevezetesen, hogy míg a felsőbb körök műtárgyainak, ha mindjárt csak az emlékeit is megőrizték a levéltárak, pl. számiák, leírások, leltárak stb. formájában, addig a nép ilyen tárgyairól semmi hasonló forrásunk nincsen. Ezért ha szólni akarunk róluk, csak saját magukra kell szorítkoznunk, mint hű tanukra, hogy közvetlenül belőlük merítsünk bizonyosságot a lengyel népi művészet hitelességéről. Mindezekelőtt figyelmet érdemel a népi faépitkezés, amiből a sors minden mostoha volta mellett is országunk különböző részein még mindig akad néhány végtelen jellegzetes, mindenképpen értékes maradék.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a régi lengyel társadalomban igen sokáig nem volt hirtelen és gyors ugrás a paraszt és a mágán között. Összekötő löncszem volt közöttük a vidéki kisbirtokos (ugyancsak nemesosztály), továbbá a bérlő és a többnyire falun lakó tulajdonképpeni kismemesség. Helyesen írja K. Moklowski, a régi lengyel népi építkezésről írt művében, hogy a tehetősebb jobbágy és a memesség lakóháza között alig van különbség. Mindenikben a fa volt a legfontosabb építkezési anyag. Ebből faragták és rótták össze akár a kunyhó, akár az udvarház vagy a várkastély, sőt a védelmi várak falait, azért a paraszt és a mago fejszéjével és bárdjával egyformán készítette, egyformán szögletbe rótt a jobbágy viskóját, akárcsak a fából faragott udvarház vagy a vár falait. Valóban az ács volt az, aki évszázadok óta tökéletesfiettkézigységével egyformán épített mindent: raktárt, szérút, kunyhót és nemesi házat, templomot és cserkvet vagy akár várat.

Hasonlóan ítélt más újabb szakírók, Golebiowski Lukács a „Kastélyok és udvarházak” című művében: „A kismemések rendszerint zsupfedelés házai alig különböztek a paraszti viskóktól, szobái ugyancsak a két sarkon voltak, középen elhelyezett pítarral. A tehetősebb urak vagy nemesek rendszerint faházakban laktak, legfőképpen emeletesen építkeztek, de éppolyan négyzetformában, akárcsak a szérúk vagy színek, elvéve akadt egy-egy díszesebb épület.” Jan Karłowicz professzor így sorolja fel a lengyel ház legjellegzetesebb vonásait: 1. oldalt fordul az utcába, 2. a lakóhelyiségek külön állanak, elválasztva a kamarától, szérú, ól vagy istállótól, 3. az utcából aránylag kevésbé hajlanak be, 4. a fedél nem túlságosan magas és nem túlságosan alacsony.

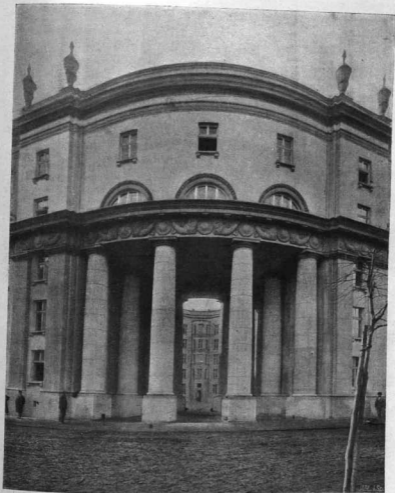
A házeépítés művészete némely részlet faragványokban nyilvánkozik a legélesebben. Ez a gerenda, főleg a mestergereának, hasonlóan az ajtónak és a kapunak a díszítése. Néha az eresz alatt még apró erkélyszerű kiugrás készül, sőt Nagy-Lengyelországban, főleg a krakói és sandomiéri kerületben a díszesebb háznak szépen faragott tartópillérekben nyugvó padlászobái voltak, ugyancsak remekül faragott

gerendákkal, míg a kiálló végei, az úgynevezett rysák, gazdag faragással voltak kialakítva.

Nylván az ilyen toldalékszoba adott ötletet a tornác, illetőleg a gádor kialakulására, ami a vidéki, de városi házaknál is oly gyakori, ú. n. szobote építésére vezetett és olyan általánossá lett, hogy ma vidéki építkezéseink egyik karakterisztikumának mondható. Néhol, főleg a falusi fatemplomok és cserkvák, de még a lakóházak építkezésénél ez valóságos előcsarnokká bővült és alkalmat adott újabb formák kialakulására, illetőleg az architektónikus díszítőelemek érvényesítésére. A lengyel parasztházak legérdekesebb, e mellett művészileg is legnagyobb értékű típusát a podhale-i goralkunyhóban, az ú. n. „koleba”-ban leljük. Nem lehet feladatunk itt bővebben tárgyalni az ilyen ház minden szerkezeti részletét, csak azt emeljük ki, hogy ez a podhale-i, más néven zakopanei stílus (a tátrai Zakopane községtől így nevezik) az utóbbi években határozott mozgalmat teremtett a lengyel iparművészet terén és valóságos renaissance-i idézett elv. Witkiewicz és Matlakowski lettek ez új stílus tulajdonképpeni felfedezőivé, hiszen benne az ornamentikának és szerkesztésnek annyi jellegzetes elemét, évszázadokon át megmaradt csodálatosan tiszta és tökéletes állapotban fentartott vonásait tárták fel, amilyenről senki sem álmodott. Csak úgy érthető e ritka jelenség, ha tudjuk, hogy Podhale Lengyelország déli részén, a magyar határon lévén, félreest az újabb kultúra minden befolyásától, nem érte egy semmi hatás és még ezelőtt 50 évvel jóformán senki sem fordult meg náluk.

Alapvonása a zakopanei formának, írja Witkiewicz, a szerkezeti tökéletesség és e mellett igyekszik ezt még az ősi ornamentika segítségével kiemelni. Jellegzetessége az egyenes vonalakban és derékszögűlében nyilvánul. Mivel Witkiewicz a zakopanei stílusban a különlegesen és kizárólag lengyel stílus hajnalhasadását látta, házakot és berendezéseket tervezett ilyen goral építkezés szellemében, saját szavai szerint arra törekedvén, hogy a goral építészet összes vagy legalább a legjobban jellemző és leg-tökéletesebb kifejtett elemeit értékesítse, illetőleg a többi, még csak kezdetleges állapotban levő elemeket a modern igények

¹ Ismeretlenül lásd a Népszót Értesítő 1906. évi VII. évf. 107—108. l.

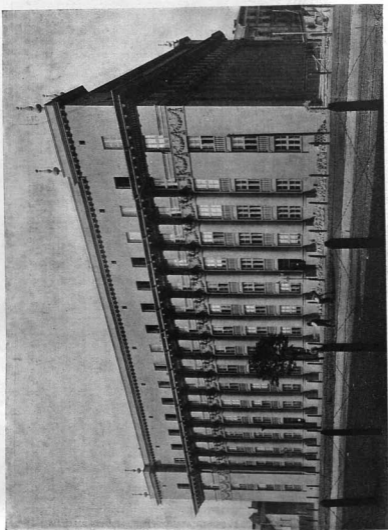
A. SZYSZKO-BOHUSZ: A P. K. O. ÉPÜLETE (POSTATAKARÉKPÉNZTÁR)

A. SZYSZKO-BOHUSZ: A P. K. O. KRAKÓI PALOTÁJA

A. SZYSZKO-BONISZ: A P. K. O. (POSTATAKARÉKPÉNZTÁR) KRAKÓI PALOTÁJA

A. SZYSZKO-BOHUSZ : A P. K. O. (POSTAKAREKÉPÉNTÁR) KRAKÓI PALOTÁJA

nek megfelelő módon kifejessze, anélkül hogy határozott jellegűben valamelyes kárt tegyen. Figyelembe kellett venni, hogy a forma és az anyagszerzés harmonizáljon architektrája eredményeiben, mindenekelőtt pedig, hogy az eredeti nyers faforma, ami a goralepfészelé alkatetele, alárendeltessek a művészileg kitermelt új formának.

De a gorál kunyhóknak nemcsak az építészeti része kíván kellő méltatást, éppogy megérdemli azt belső berendezésük. Így a bútorzat általában: az asztal, láda, szekrény, szék; vagy az próbó használati eszközök: a merítőedény, a kanalak és kanáltartók, a maguk nemében mind valószínűségi kincstárai a sajátos díszítőmotívumoknak. Mivel ez a későbbi fölfedezett népművészet, azaz a zakopanel stílus igazán revelációvá lett az egész lengyel művészet számára, mert öröklött invenciójú díszítőmunkáival határozottan új irányt szabott és a díszítőművészet egész területén ugyancsak renaissance-t teremtett.

És ha ma a lengyel díszítőművészet egymás után sikert és diadalt arat a külföldi kiállításokon, amint ez pl. Monza, Páris, Stockholm és a többi tárlaton történt, ezt mindenekelőtt annak az átalakító mozgalomnak köszönheti, amely innen indult ki, harminc és egynehány év előtt támadt és valószínűleg Zakopaneban kelt új életre.

A tárlal goralké másikké különlegessége: a maguk eredeti módja szerint vastag gyapjából szőtt szőnyegek készítése kunyhók asztalai, lócsál, padló, nem ritkán falai borítására. Ez az eredeti szőttes nálunk régóta ismeretes volt killeim néven, gyártották az ország minden részében a nép között, mindamellett az egyes vidékek szerint mindentűt más és más stílust öltött, mi több egészen sajátos karaktert. Így feltűnően más volt a Tátrában készült, más a Keleti-Kárpátokban és a huculok között, más volt Podoliában, Wolhyniában, Ukrajnában és a többi helyeken: Mai nap ez a szőttes a legelsőrangú lengyel népművészeti terméké lett, mégpedig igazán a hagyományos népművészet fájáról szakítva, merőben új ötletes formával elismerést szerzett magának egész széles e világon, így legutóbb a párisi szövőipari kiállításon,¹ ahol az összes kiállít-

ott tárgyakat javarészt már előre el lehetett adni.

A régi népi killemek már egyre nagyobb ritkasággá lesznek. Legszébb példányai a XVIII. század végétől és a XIX. század elejéről meglepnek csodálatosan harmonikus színek, egyszerű, mégis csodálatosan változatos kompozíciójuk különleges bája által. Díszítőműviával egyszerű növényi vagy geometrikus elemek. Igen nagy kelendőségnek örvendtek az ilyen szőnyegek ország-szerre, mert nemcsak a nép kedvelte, szívesen látták ezeket az úrlházak is, azért a sikerek nyomán csakhamar valószínűségi műhelyek alakultak utánzásukra, vagy pedig élelmes vállalkozók rakárba vásárolták a falusi leányok ilyen művelt és továbbterjesztették. A régi killemek érdekesen mutatják annak példát, miképpen tudja transzponálni a nép a maga zslésébe pl. a tiszta barokk vagy empire motívumokat. A szőnyegek alapszíne rendszerint fekete vagy sötétek, de akadnak természetes, festetlen gyapjából valók, tehát szürke- vagy barna-színűek is.

A népies eredetű szőttesekkel és szőnyegekkel közvetlen együtt halad a változatos lengyel népviseletek sokasága, amely formában oly gazdag, hogy itt még a legfőbb típusok felsorolásába sem bocsátkozhatunk. Mert a lengyel nép, minden ethnografailag egy-sége mellett, a különböző vidékeken igen eltérően ruházkodott és e téren igen bő változatokat teremtett. A Wisla forkolatánál kezdve, mennél tovább haladunk a folyó mentén az ország belseje felé, annál színes-szebbek és élénkebbek lesznek e viseletek. Az eredeti krakói, sieradzi, lowiczi és a többi viseletek még ma is igen népszerűek, ősz-jellegűek az egyes vidékeken maiglan elég híven őrzik meg, noha tagadhatatlan, hogy a nagyvárosok szomszédsága egyre jobban kezd elhalványítani a hagyományos tarka viseletet. Még aránytalanul erősebben fojtogatják létét a gyáripari termékek, mert hovatovább végleg kiszorítják a falusi nép egész házilparát és kézimunkáját. Ezt mondhatjuk a népi hímzésről, a falusi fehérlép egykori büszkeségéről, melyek készítése egyre jobban ritkul, sőt valljuk be, már nem is bírja a versenyt a gyáripar tömeges géphímzé-seivel és művirágival.

Ezidőszereint még csak az ország-szerre elsőtört műipari és szakiskolák tartják fenn

¹ Le Tapis, Première Exposition Europe Septentrionale et Orientale.

valamennyire a régi hagyományokat és hajdani népi mintákat.

A néhai faépitészet, éppúgy mint a szövés és hímzés, ez a sok régi emlék, festőink művészi kompozíciójának kifoghatatlan forrásán kívül mást is nyújt a népek művészi szellemé, mert ugyancsak eredeti módon nyilatkozik faragásában és változatos festményekben. A faragás, mint már láttuk, bő alkalmazást nyert a házépítési díszítőművészetben, vagy a gerendázat kialakításában, de jól érvényesül a házi eszközök, gazdasági szerszámok, vadászfelszerelésekben, egyúttal az apró házi használati tárgyak kifaragásában, ami főleg a podhale-i vidéken járja.

A figurális faragás, az apróbb, rendszerint igen élénken festett gyermekjátékok gyártásán kívül, túlnyomólag egyházi jellegű maradt, mert az útszéli keresztiek és kápolnák, igen gyakran útszéli fákra aggattott szentképeknek úgyszólván elengedhetetlen kellékai a faragások, amelyek így a szokott lengyel tájképeknek igazán jellegzetes vonásává lettek. Ezeknek legszebb példányait ugyancsak Podhale-ben, Litvániában és Zaudzban (Samogitia) találjuk, tehát már Jagiello Ulászló óta Lengyelországgal elválaszthatatlanul egyesült részsein az országnak mindent.

A feltűnő készséget, amellyel Litvánia egykori pogány népe a XV–XVI században felvette a kereszténységet, érdekesen próbálja magyarázni a háború alatt Párisban elhalt jeles etnografusunk, Bronislaw Pilsudski, mikor e készséget két körülményre vezeti vissza. Szerinte az ilyen fákra illesztett kápolnácskák fogalma a nép lelkében összefolyt egykori pogányságának szent ligeteivel vagy fáival. A katolikus papság pedig szépszerével akarván megnyerni mindent, a népet nem akarta erőszakos módon befolyásolni szent fájnak kultuszában, inkább hogy megkönnyítse a kereszténységbe való átmenetét, ezt a hitet a Krisztus és a szentek tiszteletévé alakította át, mikor az egykori szent fákra ezeket a szentképeket illesztette. Másodsorban, miként Pilsudski tanítja, a papság általánosság akarta tenni a kereszt tiszteletét a nemrég pogány litvánok körében a két ellentétes világ, a keresztény és pogány ideák összeolvadása által, ami végleg sikerült a sírkeresztiek kultuszában.

Mint tudjuk, legszívósabban öröklődnek a temetkezési szertartások. A kereszténység pl. ilalmazta a halottnak ősi módon való elhamvasztását, de mert nem volt mindenütt megfelelő sírkeret, hogy a holtakat a templom körül szent földbe temesse, az egyes családok a maguk halottait kénytelenek voltak legkülönbözőbb helyeken temetni, mégpedig rendszerint ott takarították el, ahol egykor még ősi módon etették a holttesteket. Az ilyen elhelyezkedés némileg módot adott a régi pogány praktikák fentartására, így pl. a közismert halottsírátó asszonyok „placzká” és a temető lakomái „stypy” és a többi pogány szokás így maradhatott meg azután a kereszténység keretében. Viszont bár a sírra állított keresztfa már emlékeztette a még erősen pogány népet, hogy ezidőszertint már az úrrend vallásához tartozik, mégis belenyugodott, mert az ilyen sírok mellett nyugodtan tudott áldozni régi hagyományai szellemében úgy a holtak, mint az ősi istenek tiszteletének, hiszen bátran elidézhetette őket akár a helyszínen, akár üres otthonukban letett áldozattal (oflara). A litván népek ilyen babonái alapján keletkezett a legnagyobb lengyel költő, Adam Mickiewicz egyik remekműve: Az Ősök (Dziady).

Az ilyen apró falusi kápolnák néha külön oszlopban állanak, de leginkább mégis a fa derekára illetve találgat, bennük főtípusként Krisztus félmézielen alakját ülő helyzetben, egyik keze a térdén, a másikkal az állat fogja, arcán a végtelen, igazán meghatározható bánat kifejezése ül. Az ilyennek saját neve „Smukielis”.¹ Ezt a típust találjuk maiglan Lemberg környékén változatlanul, éppúgy a Tátrában, a Podhale egész területén, ennél fogva az e fajta Krisztus-ábrázolás lengyel eredetűnek alig fér kétség.

A lengyel nép veleszületett díszítővágya és az ornamentális rajzkedvelése igen szépen nyilatkozik metszett képeiben, az ú. n. wycinanka-n, azaz színes papírból metszett és kinyitott képekben. Hallatlanul gazdag ötletek kombinálása szolgál meg itt egyszerű, mindamellett változatos elemeknek, főleg a közismert növényeknek stilizálásában. Leginkább ismeretesek a krakói, lublini és a lowiczi népek ilyen kinyitott képei, habár a Kurpa-vidékiek is igen szépek.

¹ Az alapsi németiség ezt az alakot nőnek ismeri: „Die heilige Kammern” néven. (A fordító.)

A népi fametszetek mellett különleges figyelmet érdemelnek a paraszti művészecsetje által az üveglap visszaján festett üvegeképek, saját elnevezés szerint „szyby“, ötletessége mint érdekes és különleges megnyilatkozása a paraszti művészkésztségnek. Az említett fametszetek, akárcsak az üvegeképek, túnyomólag vallásos tárgyak. Mindenképpen primitív technikájuk mellett meglepnek a téma bámulatosan naív felfogásával. Sokkal több bennük a komponáló ötlet, amit a tagadhatatlanul vallásos vagy még inkább szentimentális lélek rajzol, küzködve erős expresszionizmussal, mint a valódi népi művészet, de mindenesetre érdekes. Ma már ezek az üvegeképek is igen megrázkáltak, különben is csak a fotomechanikus sokszorosítás koráig dívtak, de akkor állandó vásári cikkek gyanánt jöttek egynéhány vidékről. Most már véleg elkaptokták, mert az érdekelt művészek keresik ezeket nagy buzgalommal, azt mondván, hogy stílusuk és kifejezésük által erősen közelednek a modern művészet, főleg az expresszionizmus felé.

Hasonló üvegfestésű képek valamikor régen igen népszerűek voltak a hegyi falvakban, főleg a Tátra alján, a Podhale-ben. Párhuzamként említhetjük, hogy a bajor népi hasonló üvegeképeinek egész érdekes monográfiát szentelt May Picard: *Expressionistische Bauernmalerei* (München, Delphin-Verlag). Áradozó szavakkal dicséri ezeket az üvegeképeket és azt mondja, hogy ezek a festészet történetében valóságos népdalok.

A lengyel népi művészet ugyancsak sajátos nyelven beszél a vaskos paraszti ládák és még inkább a hűsvéti hímestojások „pisanka“ díszítésében. A festett ládák, főleg a Krakó vidékén dívők, kitűnnek az eleven-színű, stílizált virágok által. Sokkal különbek a falusi leányoknak hűsvéti táján festett tojásai, mert sokszor valóban remekei a népi művészetnek. Pedig e leányok, noha igazán hírért sem hallották a batikolásnak, még ezt a szót sem ismerik, tulajdonképpen mégis batikmódra festik és rajzolják tele a tojást.

Egy-egy ilyen alkotásban, noha csak en miniature, teljes kincsesházát adják a népi díszítőművészet ötletkészségének. Mind-amerrell igen különböznek e tojások egymástól, utólrérhetetlen módon változnak a helyi fzlésnek megfelelően.

Népi művészeink emlékeinek leggazdagabb gyűjteményét bírja a varsói Néprajzi Tár és a krakói Wawelen lévő Néprajzi Múzeum. A háború előtti politikai életünk függőségében néptünk művészi termékeit a világ közönségesen ellenségeink: a németek, osztrákok vagy oroszok javára írta. Keveset is tudott róluk, habár az anyagra való illetékséget már akkor bejelentette a „The Studio“ folyóirat (Special Numbers 1911, 1912), „The Peasant Art in Austria-Hungary“, „The Peasant Art in Russia“ ismeretes sorozata.

A lengyel nép különleges ethnografiai sajátosságára rég figyelték a lengyel festők, ismertetését már a XVIII. század végével megkezdte a Czartoryski hercegek által idehozott francia művész, J. Norblin de la Gourdaine, azóta példáját követie sok tanítványa és utánozója.

A XX. század lengyel festőművészetének nemzeti iránya szorosan összefügg a lengyel nép életéből merített témákkal, azaz a számos rajz, akvarell, valamint a nagyobb olajfestménynek kompozíciói mind-megannyi érdekes adalék a lengyel népi művészet ismeretéhez. Ma ez olyan anyag-halmaz lett, hogy már legtöbbször történelmi dokumentum értékével bír.

Ez a meghatározás tulajdonképpen a korábbi évek alkotására illik, bezárólag a realizták koráig. Mert az impresszionisták, valamelyes mód kitérva a népi díszítő formák és motívumok teljes készletét, rajzolnak ugyan mindent, amit a lengyel nép teremt, de szemmel láthatólag tovább mentek az elődöknél. Gyakran csak a népi művészet artiztikus interpretációját keresve transzponálnak, a népművészetet tulajdonképpen csak a fény és a színek nyelvén adták vissza.

DR. MIECZYSLAW TRETER